

УДК 349:338.432

М.Ю. ПОКАЛЬЧУК,

канд. юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3463-4098>

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ПРАВА

Ключові слова: сільськогосподарський товаровиробник, суб'єкт аграрного права

Аграрне виробництво на сьогодні є однією з провідних експортно-орієнтованих галузей, що забезпечує розвиток економіки та продовольчу безпеку країни. У цей не легкий для держави час саме сільськогосподарські товаровиробники здійснюють забезпечення продовольчої безпеки України та є одним із найбільш ефективних джерел поповнення державного бюджету.

Саме тому розвиток аграрної сфери потребує ґрунтовного вивчення поняття «суб'єктів аграрного права».

Основою для зроблених висновків та вирішення поставлених завдань слугували доробки представників вітчизняної та зарубіжної науки. Окремим аспектам цієї проблематики присвячували свої праці С.С. Алексєєв, С.І. Архіпов, В.М. Єрмоленко, В.П. Жушман, М.І. Матузов, В.С. Нерсєсянц, О.О. Поґрібний, П.М. Рабінович, В.Ю. Уркевич., М.Г. Хаустова, Г.Ф. Шершеневич та ін. Проте, більшість досліджень було присвячено основним теоретичним засадам визначення понять «суб'єкт» та «суб'єкт права» без урахування аграрної специфіки.

Метою статті є дослідження надбань теорії права у визначенні понять «суб'єкт» та «суб'єкт права» для формулювання авторського визначення поняття «суб'єкт аграрного права»

Досить логічним на початку дослідження правового визначення суб'єктів аграрного права є звернутися до методологічних підходів, що існують у юридичній науці з приводу

зазначеного питання. Насамперед, під методологією ми розуміємо систематизовану сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. Такою метою у науковому пізнанні є отримання істинного знання або побудова наукової теорії та її логічного обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо. Тож, для досягнення мети дослідження правового статусу суб'єктів аграрного права варто сформулювати цю категорію та розкрити її зміст, оскільки надати наукове трактування – означає розкрити предмет в його сутності [1, с.30].

Влучний висновок робить М.І. Матузов, зазначаючи, що визначення поняття того чи іншого правового явища є найбільш вдалим методологічним прийомом пізнання дійсності; чітко сформульоване, воно є вершиною дослідження і певною мірою ставить крапку на певному його етапі [2, с.139]. Таким чином, для того, щоб повно, об'єктивно та всебічно дослідити предмет пізнання, з'ясувати його сутність та динаміку розвитку у всій різноманітності об'єктивної реальності у своєму дослідженні ми використовуємо систему методів. Ця система у сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання тих або інших правових явищ є складним утворенням, дослідницьким інструментарієм усієї юридичної науки – її методологією. Тому, логічно обґрунтованим при дослідженні поняття «суб'єкт аграрного права» є звернутися до понять «суб'єкт» та «суб'єкт права».

Як відомо, поняття «суб'єкт» має латинське походження, і складається з двох частин: «sub» означає «під, до», а «jес» – «акт, акція, дія». Тобто, суб'єкт перебуває перед певною дією. Тому під суб'єктом розуміється особа, наділена властивістю здійснювати певні дії, діяльність [3, с.79]. Кожен із нас має своє усвідомлення терміну «суб'єкт», та все ж більшість сходиться до єдиного висновку, що суб'єкти різноманітні і мають чітку прив'язку до середовища, в якому вони існують. Так,

поняття «суб'єкт» український тлумачний словник розглядає у кількох значеннях: філософському, книжному, юридичному, медичному, розмовному, логічному, граматичному тощо. Для нас цікавим є юридичне значення, відповідно до якого суб'єктом є особа або організація як носій певних юридичних прав та обов'язків; та книжне значення, де суб'єкт – особа, група осіб, організація і таке інше, яким належить активна роль у певному процесі, акті [4, с.814]. Тому, можна зробити висновок, що поняття «суб'єкт» є ширшим від понять «суб'єкт права» і, тим більше «суб'єкт аграрного права».

Щодо визначення поняття «суб'єкт права», то це питання відноситься до дискусійних у вітчизняній юридичній науці, що значною мірою обумовлено існуванням різних доктринальних підходів та різних галузей права.

Як вважає Р.О. Халфіна, усі люди (фізичні особи) з моменту народження є суб'єктами права як у розумінні їх абстрактної правосуб'єктності щодо всього чинного законодавства, так і в розумінні їх конкретної правосуб'єктності – як реальних носіїв офіційно визнаних (природжених і невідчужуваних) прав і свобод людини. Людина є основним первинним суб'єктом права, яка займає особливу роль у системі суб'єктів права. Усі інші суб'єкти являють собою або спільноти, союзи людей, або певним чином майново-відокремлені суб'єкти, і це вже є похідним від людини утворенням. Названі спільноти осіб чи майнові об'єднання можуть бути визнані або не визнані законодавцем як суб'єкти права. Індивід як суб'єкт права – це вихідна база і неодмінна попередня умова для можливості появи не індивідуальних (групових і т.п.) суб'єктів права. Для права свобода індивіда та інших суб'єктів соціального життя у правовій формі є визначальною можливістю їх функціонування в умовах соціальної цілісності та стійкої нормативно-правової сфери [5, с.115].

В.Ю. Уркевич слушно зазначає, що фізична особа є первісним суб'єктом права, відповідно до цього вона наділяється ширшим обсягом правосуб'єктності [6, с.104]. І тому, як

результат, правосуб'єктність фізичних осіб дістала назву загальної, тому що останні мають змогу бути учасниками необмеженого кола правовідносин, що регулюються нормами різних галузей права. Зміст їх правосуб'єктності складає цивільна, трудова, шлюбно-сімейна, конституційна та інші різновиди правосуб'єктності.

Доцільно зазначити, що на сьогодні у теорії права існують дві загальні тенденції щодо розуміння суб'єктів права: у першому значенні поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» не розділяються; у другому – виокремлюються ці дві категорії.

М.Г. Хаустова справедливо зазначає, що суб'єкти права як особи, навколо яких формуються правові зв'язки, для досягнення своїх практичних цілей вступають у правову комунікацію, намагаються формувати не тільки свої правові відносини, але й створювати «другу природу» – право [7, с.32].

На думку С.І. Архіпова, суб'єкт права як сукупність його юридичних зв'язків – це правова особистість, її інтереси, намагання, об'єктивовані ззовні [7, с.33; 8, с.13–23]. Суб'єкт права, це не тільки носій прав та обов'язків, а й головний фактор правового життя, від якого залежить зміст права, його функціонування та розвиток [7, с.33; 9, с.213].

Фахівець у галузі теорії держави і права Алексєєв С.С. вважає, що суб'єкту права притаманні дві головні ознаки. По-перше, це особа – учасник суспільних відносин, яка за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Вона повинна володіти: а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю. По-друге, це особа, яка дійсно здатна брати участь у правовідносинах, набула властивостей суб'єкта права через юридичні норми [7, с.34; 10, с.379].

У свою чергу, В.С. Нерсисянц, під суб'єктом права розуміє певних «осіб чи організацій, за якими законом визнана особлива юридична властивість правосуб'єктності, що дає мож-

ливість брати участь у різних правовідносинах з іншими особами і організаціями» [7, с.34; 11, с.132;].

Поняття «суб'єкт» стосовно юридичних відносин, зазначав Г.Ф. Шершеневич, використовується у подвійному значенні. Визначають суб'єкта права, розглядаючи його або з активної сторони, як носія права, або з пасивної сторони як носія обов'язків. Частіше під суб'єктом права мають на увазі тільки того учасника юридичних відносин, якому належить в них право.

Суб'єктом права є той, розвивав цю думку Е. Трубецькой, хто здатний мати права незалежно від того, користується він ними в дійсності чи ні [12].

На думку С.Л. Лисенкова, суб'єкти права – це учасники правових відносин, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Такими є індивіди або організації, які відповідно до норм права наділені правосуб'єктністю, тобто передбаченою нормами права здатністю бути учасником правовідносин [13, с.214].

П.М. Рабінович визнавав суб'єктом права носія можливих чи реальних юридичних прав або обов'язків [14, с.78].

Тобто, ми бачимо, що багато науковців вважають суб'єктами права не лише тих осіб, які реально користуються своїми правами та обов'язками, а й тих осіб, що наділені такими правами, але протягом певного часу до них не звертаються.

Ю.О. Пундор, досліджуючи категорію «суб'єкт права» крізь призму відповідальності у теорії права, зазначає, що суб'єктом права є правосуб'єктний діяч, який реалізовує свої права та обов'язки в певних сферах правовідносин. Наділений юридичними правами та обов'язками, що відображаються в категоріях правоздатності й дієздатності, сучасний суб'єкт права є й деліктоздатним, що дозволяє застосовувати і йому, і до нього юридичну відповідальність та відповідні санкції [15, с.62].

І чим далі у своєму дослідженні ми поглиблюємося у теорію держави та права, тим частіше зустрічаємо різноманітні точки зору про співвідношення понять «суб'єкт права» та

«суб'єкт правовідносин». На думку Р.О. Халфіної, «суб'єкт права» («правосуб'єктність») – поняття більш ширше, певною мірою відмінне від поняття «суб'єкт (учасник) правовідносин». «Суб'єкт права» – це особа, яка володіє правосуб'єктністю, тобто особа потенційно (взагалі) здатна бути учасником правовідносин – це реальний учасник даних правових відносин [5, с.115]. Таке визначення здається доцільним, адже суб'єкт правовідносин – це учасник конкретних правовідносин, а суб'єкт права – це особа, що не є учасником правовідносин, але за наявності певних умов може ним стати. Таким чином, суб'єкт права за деяких обставин може не бути учасником правовідносин, тоді як учасник правовідносин завжди є одночасно і суб'єктом права [16, с.33]. Натомість, О.Ф. Скакун, досліджуючи суб'єктів правовідносин, робить висновок, що ними є суб'єкти права, тобто особи, що мають правосуб'єктність. Тобто, суб'єкти правовідносин – це індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами конкретних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності [17, с.375].

Таким чином, аналізуючи вищезазначене при порівнянні категорій «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», ми повністю підтримуємо точку зору М.В. Цвіка, який зазначає, що «суб'єкт правовідносин – це такий суб'єкт суспільного життя, який здатний виступати учасником правовідносин як носій юридичних прав і обов'язків». Щодо тотожності понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» він зазначає, що вони не завжди збігаються: по-перше, правовідносини не єдина форма реалізації норм права; по-друге, малолітні діти, душевнохворі люди, які є суб'єктами права, не можуть бути суб'єктами правовідносин; по-третє, конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин [18, с.338; 19, с.93]. Тому варто зробити висновок про нетотожність цих понять, адже категорія «суб'єкт

правовідносин» повністю поглинається категорією «суб'єкт права».

Усі наведені вище міркування є цілком слушними й тоді, коли мова йде про суб'єктів аграрного права. Саме зараз, на нашу думку, варто більш детально зупинитися саме на понятті «суб'єкт аграрного права», оскільки дана інституція безпосередньо стосується предмета нашого дослідження.

Визначення суб'єкта аграрного права пройшло досить складний процес становлення. Його дослідженню присвячені праці багатьох видатних науковців аграрного права.

Так, О.О. Погрібний під суб'єктами аграрного права визначав державні органи, до компетенції яких належить регулювання сільськогосподарства в Україні, юридичні особи всіх форм власності, громадяни (іноземні громадяни) та особи без громадянства, що господарюють на землі, а також займаються виробництвом, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції та обслуговуванням сільськогосподарських товаровиробників [20, с.94].

При цьому суб'єктів аграрного права слід умовно поділяти на суб'єктів організаційно-господарських повноважень у сфері управління господарською діяльністю та суб'єктів господарювання.

До першої групи варто відносити органи державної влади та місцевого самоврядування, які безпосередньо (наприклад, Міністерство аграрної політики та продовольства України) або опосередковано (наприклад, Кабінет Міністрів України) здійснюють управлінські та організаційно-господарські функції в аграрному секторі економіки України.

Друга група представлена суб'єктами аграрного господарювання, тобто аграрними формуваннями всіх форм власності та громадянами-підприємцями, які безпосередньо вирощують і виробляють сільськогосподарську продукцію (сільськогосподарські товаровиробники), юридичними особами та підприємцями, що забезпечують діяльність сільськогосподарських товаровиробників, а також різними фінансово-кредитними, страховими та посередниць-

кими структурами, які надають свої послуги сільськогосподарським товаровиробникам.

Окрему групу суб'єктів аграрного права становлять фізичні особи, які господарюють на землі для задоволення особистих потреб у сільськогосподарській продукції. Такі суб'єкти здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи і не ставлять за мету отримання прибутку (наприклад, особисті селянські господарства) [20, с.94].

На думку В.М. Єрмоленко, суб'єктом аграрного права є особа, визначена законодавством, яка наділена сукупністю прав і обов'язків, достатніх для забезпечення участі у аграрних правовідносинах [21, с.79].

Відповідно, й суб'єкти аграрного права мають найзагальніший поділ на фізичних і юридичних осіб. До фізичних осіб – суб'єктів аграрного права – належать члени особистих селянських господарств, автори селекційних досягнень (сорту рослини чи породи тварин), суб'єкти насінництва і розсадництва, садівництва, бджолярі-пасічники тощо.

Досить широке коло осіб у визначенні суб'єктів аграрного права робить В.П. Жушман, стверджуючи, що ними є юридичні особи, підприємства й організації, фізичні особи, підприємства й організації, фізичні особи, громадяни підприємці і громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, тобто виробники сільськогосподарської продукції, які володіють відповідною правоздатністю і є суб'єктами аграрних правовідносин [22]. Це – сільськогосподарські підприємства всіх видів і їх об'єднання, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, державні підприємства, фермерські господарства та їх об'єднання, приватні (приватно-орендні) підприємства, підприємства переробки сільськогосподарської продукції, інші суб'єкти господарювання, засновані на приватній власності, а також фізичні особи – підприємці, просто фізичні особи, які на правах членства чи засновництва вступають, як правило, у внутрішні правовідносини як між собою так і з юридичними особами.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне запровадити поділ суб'єктів аграрного права на групи: йдеться про: а) сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності та організаційно-правових форм; б) суб'єктів аграрного сервісу; в) а також допоміжних суб'єктів аграрного права. Тобто, такий поділ, на нашу думку, дає можливість до суб'єктів аграрного права відносити не лише суб'єктів, метою діяльності яких є виробництво сільськогосподарської продукції, а інших, діяльність яких спрямована на надання сільськогосподарським товаровиробникам за потреби різного характеру допомоги та обслуговування. Так, до суб'єктів аграрного сервісу пропонуємо відносити обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи та суб'єкти, що надають послуги з агротехнічного, гідромеліоративного та інших видів обслуговування. До суб'єктів, що виконують допоміжні функції, слід відносити Аграрний фонд, аграрну біржу, оптові ринки сільськогосподарської продукції, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно.

Отже, до суб'єктів аграрного права слід відносити фізичних та юридичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками усіх форм власності та організаційно-правових форм, що провадять діяльність у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки й реалізації, суб'єктів аграрного сервісу та інших допоміжних суб'єктів, які сприяють процесу сільськогосподарського товаровиробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Л. : Изд-во ЛГУ, 1949. 144 с.
2. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. 294 с.
3. Аграрне право України : підруч. / [В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
4. Словник Української мови: в 11 томах. Том 9, АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1978. С. 814.
5. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юрид. лит., 1974. 352 с.
6. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин : монографія. Х. : Харків юридичний, 2007. 496 с.
7. Хаустова М. Суб'єкти права як елемент правової системи суспільства // Вісник Академії правових наук України. 2009. № 3. С. 29–38.
8. Архипов С. И. Субъект права в центре правовой системы // Государство и право. 2005. №7. С. 13–23.
9. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 466 с.
10. Алексеев С. С. Общая теория права. М. : ВЕЛБИ, Проспект, 2008. 576 с.
11. Нерсисянц В. С. Проблемы общей теории права и государства. М. : Норма, 2002. 832 с.
12. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / [Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. та ін.]; відп. ред. Зайчук О.В. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.
13. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. К. : Юрисконсульт, 2006. 356 с.
14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К. : Атіка, 2001. 176 с.
15. Пундор Ю. О. Категорія «суб'єкт права» у теорії права та особливості її застосування у галузевому праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2015. 197 с.
16. Бойцов В. Я. Система субъектов советского государственного права. Уфа : Башк. кн. изд-во, 1972. 160 с.
17. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
18. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2002. 432 с.

19. Сапжарук Т. О. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування // Актуальні проблеми держави і права. 2003. Вип. 21. С. 91–95.

20. Аграрне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного. К. : Істина, 2007. 448 с.

21. Аграрне право України : підруч. /

[В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.] ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

22. Гайворонський В. М., Жушман В. П. Аграрне право України : навчальний посібник. Харків : Право, 2003. 237 с.

Покальчук М. Ю. Щодо визначення суб'єктів аграрного права // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 185–190. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_31.pdf

Виходячи з визначень «суб'єкт», та «суб'єкт права», запропоновано власне визначення поняття «суб'єкти аграрного права». Запропоновано поділ суб'єктів аграрного права на: сільськогосподарських товаровиробників, суб'єктів аграрного сервісу та інших допоміжних суб'єктів.

Покальчук М.Ю. К определению субъектов аграрного права

Исходя из определений «субъект» и «субъект права», предложено собственное определение понятия «субъекты аграрного права». Предложено разделение субъектов аграрного права на: сельскохозяйственных товаропроизводителей, субъектов аграрного сервиса и других вспомогательных субъектов.

Pokalchuk M.U. To the Definition of Subjects of Agrarian Law

Proceeding from the definitions of «subject» and «subject of law», the actual definition of the concept «subjects of agrarian law» is proposed. The division of subjects of agrarian law for: agricultural commodity producers, subjects of agrarian service and other auxiliary entities is proposed.